

INNEHÅLL

Förord	VII
Om tro	13
Två slag av tro	15
De religiöst oskyldiga	23
Tro och vetande	31
Problemets innebörd	33
Tre postulat	41
Den harmoniska teorien	53
Kristendomen och eviga sanningar	63
Kristendomen och faktiska sanningar	75
Möjligheten av underverk	81
Frågan om Guds existens	93
Disharmonien mellan tro och vetande	103
Biskop Andræ	105
Ärkebiskop Eidem	109
Nathan Söderblom och biskop Bohlin	117
Mera om biskop Bohlin	127
Biskop Nygren och hans skola	133
Religion utan försanthållande I	145
Religion utan försanthållande II	153
Lundateologerna och sanningen	165
Kristendomens värde och sanningsfrågans ofrånkomlighet	169
Trons sista utväg	175
Tron på odödligheten	183
Kroppens uppståndelse	185
Själens odödlighet	191
Om känslökäl	199
Moraliska skäl för odödlighetstron	201
Död och förintelse	209
Personregister	216
Utgivningshistorik	217

FÖRORD

Sex decennier efter att Tro och vetande kom ut pågår den svenska religionsdebatten som om bokens filosofiska uppgörelse med de kristna trossatserna aldrig hade ägt rum. Det beror inte på svagheter i boken, utan på att människan är fullt kapabel att negligera det uppenbara och tydliga och framhärda i det illusoriska och dunkla.

Visserligen var frågan om det osannolika i kristendomens ontologiska påståenden avgjord långt före Ingemar Hedenius, det är så att säga inbyggt i läran, men sällan har det framlagts så tydligt och lidelsefullt som hos denne filosof. De tre postulat som hans religionskritik vilar på borde ha omöjliggjort de troendes logiska självmotsägelser, underminerat alla hänvisningar till att det religiösa språket inte följer det vanliga språkets lagar, och undanröjt den liberalteologiska fantasin att en tro med övernaturliga anspråk inte vilar på försanthållanden.

Men så har det inte blivit. Religionen har fått luft under vingarna under 2000-talets första årtionde. Om en bekännande kristen på 1980-talet betraktades som lite udda och konstig råder idag det omvända förhållandet. Att som med en plym vifta med en diffus gudstro har blivit allmänt och respektabelt. Ateisten har fått den kristnes gamla plats och ses om inte som udda och konstig så åtminstone som arrogant och okänslig. De två lägren beskuter varandra med övertygelsens hela artilleri. Ateisten beskyller den religiösa och hennes icketroende vapendragare för ett förkrympt tankeliv, medan dessa beskyller ateisten för ett förkrympt känsloliv.

Så var det även på Hedenius tid, och långt tidigare med romantikens reaktion på upplysningen. Konflikten visar hur förnuftet sviker oss och hur svårt det är att med språket återge tillvarons och människans komplexitet. Känslor är en del av förnuftet och förnuftet en del av känslorna. Det är en förvillelse att känslolivet kräver att man ger upp krav på logik och rimlighetsprövning. Känslan kan vara förnuftets kompass eller vilseledare, det måste prövas från fall till fall av förnuftet, och vice versa. Känslan är snabb, förnuftet långsammare. Båda observeras och processas

av tanken. Tanke och känsla är oupplösligt sammantvinnade i människan och verkligheten tolkningsbar genom dem i kombination. Naturlagarna upphör inte för att vi känner att de gör det. Döden utgår inte för att vi tänker oss fram till det. Att Ingemar Hedenius gjorde religionsfilosofi av detta har hjälpt generationer av fritänkare till en klarare förståelse, också om få troende låtit sig påverkas.

Dagens icketroende religionsförsvarare är personer som inser att religionernas världsbilder inte håller för prövning men ändå ser sådana starka andliga, sociala, psykologiska och kulturhistoriska värden i religionen att de finner det viktigare att bekämpa en ateism grundad i filosofisk klarhet än att ifrågasätta miljarder människors villfarelse och kunskapsfientliga doktriner som inte sällan leder till stort onödigt lidande. En annan orsak till deras hållning är troligen att islam på kort tid har blivit en stor invandrarreligion och därför bör respekteras lite extra för undvikande av motsättningar. Men en filosofiskt grundad religionskritik kan inte göra skillnad på folk eller avstå från kritik av oklart tänkande bara för att det odlas av människor av annan härkomst.

För de religiösa tillskyndarna tycks sanningsfrågan oviktig, Hedenius religionsfilosofi överspelad och obsolet. Som om tankereda kunde bli förlegad. Postmodernismen kom dem till undsättning. Den gav dem sanningsrelativismen och idéerna om de universella värdenas upplösning som en livboj för de irrationella lärorna. Tron är inte ett försanthållande av ett antal dogmer, brukar det heta hos liberalteologerna. Och därmed blir diskussionen meningslös. Ty den som bygger sin lära på påståenden om världen och människan men samtidigt anser att ingenting av det hon talar om behöver existera eller vara sant, talar om en icke-verklighet oåtkomlig för någon annan och för tankens prövning.

Under lång tid har tron försvarat sig så. I Tro och vetande hänvisar Hedenius återkommande till teologernas nebulösa resonemang om en moderniserad tro bortom vetandet och sanningsanspråket. Med mild ironi följer filosofen biskoparna i spåren när de trasslar in sig i tankemässiga mystifikationer om denna tro bortom vetandet, samtidigt som allt de hävdar

bygger på oundvikliga sanningspåståenden. Ty det går inte att tala om varat och gudsbilder utan att göra försanthållanden. Religionerna faller utan dem och liknar, med Hedenius ord, ”utförandet av ett musikstycke, en sång utan ord”.

Liberalteologins dilemma är att den tycks ha insett att den förlorat den filosofiska striden om trons verklighetsanspråk, men utan att vilja ta konsekvenserna av det. Tvingad att retirera på punkt efter punkt rörande materien går man med ryggen före in i rappakalja och fikonspråk. Biskopar idag kan låta som 40-talsbiskoparna i Tro och vetande när de med högstämmd terminologi försöker få två logiskt motsägande satser att stämma. Man talar, då som nu, om att tro och vetande är parallella system som inte står i strid eftersom de inte berör samma mänskliga sfärer. Redan 1600-talsfilosofen filosofen Leibniz, som Voltaire parodierade i Candide, försökte med detta då han förstod att ”en logisk konflikt mellan tro och vetande alltid måste vara katastrofal för tron”, skriver Hedenius.

Och det fungerar, anhängarna blir inte färre, tron lever och frodas parallellt med en teknologisk och vetenskaplig utveckling som skulle få till och med Gud att häpna om han kunde se den. Systemen är verkligen parallella i så måtto att människor tror mot bättre vetande, tror för att de behöver tro, oavsett rimlighet och sanningshalt.

Hos Ingemar Hedenius finns en innerlig förståelse för den själsliga nöd och existentiella ångest som gett upphov till religionen. Men medan han inte bortser från den känslomässiga aspekten av gudstron framhåller han hela tiden eftertankens och förnuftets civilisatoriska primat. Insikter om lidandet och människohjärtats förtvivlan ger dessvärre inte några sakliga skäl att hysa föreställningar om en bättre värld ovan molnen, annat än som metafor.

”Här som i så många andra fall gäller, att en livsåskådning, som bygger på rationell grund, inte bara kräver självdisciplin för att förvärvas utan också någorlunda normala och lyckliga yttre omständigheter för att bevaras. I eländet och skräcken faller tanken lätt i spillror. Något verkligen allmängiltigt känslökäl för tron på själens odödlighet ligger dock inte häri.”

Hedenius återkommer gärna till den intellektuella disciplin som krävs för att, såsom människan är konstruerad, klara av att hålla tanken i tukt och samtidigt passionerat fri. Båda krävs för att man ska bestå som kulturvarelse. För att åstadkomma de stora gärningarna, tänka de stora tankarna, och för att skapa den känsliga poesin, konsten och musiken som utgjorde Ingemar Hedenius livsnödvändiga andliga spis.

Lena Andersson

OM TRO

TVÅ SLAG AV TRO

1

Ett sätt att tro på en sak är att anse saken vara sannolik. Sådan tro har olika grader. Tron kan vara liten, tämligen stor eller mycket stor. Det betyder att jag kan anse en sak vara något, fastän inte mycket, sannolik, att jag kan anse den vara ganska sannolik eller ytterst sannolik. När det är fråga om sådan tro, kommer min tro i dagen, då jag efter bästa förmåga försöker tänka efter hur det i verkligheten förhåller sig med en sak.

Vi tror på mycket som vi aldrig tänker på. Ja, vi kan tro på en sak utan att veta att vi gör det. Jag tror att jag själv existerar, att jag inte är den enda levande varelsen i världen, jag tror att det finns materiella föremål omkring mig med mycket längre livslängd än jag själv, att jag inte är ett djur utan en s k människa, att jag har blå skjorta och svarta skor. Men jag tänker ju aldrig på dessa saker. Och du, min läsare, tror helt visst, att Karl XII hade fem fingrar på vänster hand två dagar innan han drog i fält. Men det är tveksamt om du visste, att du hade denna tro.

För att all denna tro, som vi går och bär på, skall komma i dagen fordras det särskilda händelser: vissa för vår eftertänksamhet kritiska situationer. Vad jag mer eller mindre tror på, visar sig när jag på ett uppriktigt sätt tar ställning till ett tankeproblem. Försöker en filosof bevisa för mig, att *han* är den enda varelse som existerar och att det inte finns några materiella föremål utan bara subjektiva uppfattningar i *hans* hjärna, så avvisar jag hans teori, om jag alls anser den vara värd att fundera på.¹ Jag avvisar den, hur oemotståndligt vältaligt den än

1 En filosofisk teori, som har denna innebörd, har framställts av nobelpristagaren E. Schrödinger i hans lilla skrift *What is Life?* (1946), s 88 ff; med det om möjligt ännu orimligare tillägget, att han är samma person som jag - att det bara finns en enda person, E. Schrödinger, och att han är identisk med alla andra.

är framställd, hur överväldigande lärt och skarpsinnigt den än är grundad, ty det finns ingenting som jag tror *mera* på än just detta, att jag själv existerar och att det finns materiella föremål, som kommer att överleva alla filosofer. Jag *vet* detta och låter inte lura mig. Jag vet det lika säkert som att jag är av mankön och svensk medborgare: det skulle jag inte kunna vara, om *jag* inte existerade och om inte vissa materiella föremål också existerade. Vetandet är den högsta formen av det slags tro, jag nu tänker på, och som alla andra har även jag mycket stora mängder vetande. Men det finns också åtskilligt som jag tror utan att veta, helt enkelt därför att jag inte är så säker på det.

Tror jag, att det sista kriget var så gräsligt att inga politiker under min livstid kommer att kunna börja ett nytt? Ja, någon tro har jag väl på det. Ty utan vidare går jag inte med på den motsatta tanken; det måste vara goda skäl för att jag skall göra det. Men naturligtvis *vet* jag det inte, ty i så fall skulle ju inga skäl i världen förmå mig att ändra min tro.

Vad tror jag mest på, vad anser jag sannolikast? Det är svårt att säga. I likhet med de flesta andra människor jag känner, vill jag tänka så litet som möjligt på denna sak, som gör mig illa till mods och kommer mig att sväva mellan hopp och fruktan. Förmodligen har jag i grund och botten ingen mening om vad som är sannolikast av dessa båda saker: jag tror på båda, en liten smula. Jag kan inte se något irrationellt eller oförståndigt i ett sådant beteende.

Om några år får jag kanske en uppfattning om vad som är sannolikast. Ett säkert symptom kommer att visa när jag kommit därhän: att jag träffar ett val mellan dessa uppfattningar. Men ännu är det inte befogat av mig att begrava vare sig mitt hopp eller min fruktan. Ja, jag *kan* varken det ena eller det andra, för närvarande. Jag måste anse båda delarna ha någon grad av sannolikhet, men jag har ingen mening om vilken sannolikhet som är störst.

De former av tro, jag nu har tänkt på, vill jag kalla *inre* tro. Denna tro är i viss mån den förståndiga tankens sak. Men låt oss inte glömma, att vårt inre kan hålla mycket för sant utan att ha rationella skäl. Med åtskillig olust måste jag tänka på de många onödiga illusioner jag har hängivit mig åt under den

del av mitt liv, som hittills förflutit. Och ännu olustigare är att jag har gått förbi eller underkänt så många förnuftiga tankar, som varit värda att tro på. Orsakerna till dessa missöden, som jag delar med många andra människor, är inte bara tankelättja och bristande förstånd utan också partitagande böjelser, vettlösa sympatier och antipatier åt olika håll. Fastän tanken måste vara passionerad för att åstadkomma något förträffligt, måste den hållas i tukt för att inte komma på villovägar. Släpper man de enkla och svåra förståndskrav, som gäller på detta område, kan det gå alldeles galet. Man kan gå under som kulturvarelse på denna väg. Utan tvivel är det en angelägenhet av mycket stor vikt att ha en genomtänkt inre tro, en tro som är hårt dogmatisk i fråga om det självklara och fri och levande i förhållande till det ovissa.

2

Att tro är således att hålla något för sant. Och *inre* tro är ett slags eftertänksamt accepterande av utsagor om hur saker och ting förhåller sig i verkligheten. Att jag i *denna* mening håller något för sant, låt oss säga *x*, innebär alltid att det finns något annat, *y*, som jag i varje tillstånd av uppriktig eftertänksamhet skulle förkasta, om jag inte kan acceptera både *x* och *y*. Om (och endast om) jag har en inre tro på *x*, så *håller* jag på *x* – när jag lugnt besinnar mig. Att jag verkligen innerst är övertygad om att en sak faktiskt förhåller sig på ett visst sätt, det betyder att det finns en sorts eftertanke hos mig, som i lugna stunder avvisar påståenden som skulle strida mot denna övertygelse. Att jag sålunda tror på en lära om livet, det innebär att en eventuell konflikt med en annan lära, som också uppträder med anspråk på att vara sann, alltid leder min eftertanke (när jag har en sådan) till att underkänna den andra lärans trovärdighet. Och i största allmänhet ligger det mycken sanning i Valéry's ord, att le gout se fait de mille dégouts². Detta är den inre trons väsen.

Vad en person tror på det sättet kan sålunda konstateras säkert, bara när hans bleka eftertanke - denna egendomliga

2 Reds. anm. sv. övers. ”Smak består av tusen sorters avsmak”

funktion som nästan alla har inom sig och som liknar ett innersta samvete – får arbeta ostörd av starkare själsrörelser.

Nu finns det emellertid ett helt annat fenomen, som också är ett slags försanthållande eller tro: den patetiska³ tron. Sådan tro engagerar mig på ett särskilt sätt. Inte nödvändigt ”djupare” – men den griper mina känslor, och den kan ta sig uttryck i passion och regera mitt beteende.

Medan den inre tron på x kan beskrivas som en benägenhet att *tänka* som om x vore det riktiga, är den patetiska tron på x en benägenhet att *känna och bete sig*, som om x vore det riktiga. Naturligtvis utesluter inte dessa två förhållningssätt varandra: jag kan mycket väl ha både patetisk och inre tro på samma sak. Men det egendomliga med den patetiska tron på en sak är, att den *kan* vara oberoende av varje inre tro på samma sak. Och i motsats till den inre tron kan den patetiska aldrig vara ljum; den har alltid en hög grad av intensitet. I gengäld är den ofta *ännu* likgiltigare för förnuftiga skäl och klara fakta. Man kan fråga sig, om inte den patetiska tron hör till livets intressantaste fenomen.

En enda gång har jag träffat en amerikansk statsman. Det hände några veckor efter vapenstilleståndet, våren 1945. Han var glad och trevlig, anförtrodde mig sitt intresse för filosofi, särskilt etik, och föreföll på det hela taget olik alla svenska statsmän jag har sett.

Plötsligt höjde denna, som det tycktes, hyggliga person rösten, lät sin stora hand falla på bordduken och yttrade till samtliga närvarande: ”Det är fullkomligt felaktigt att, såsom svenska tidningar nu tagit till vana, göra gällande, att det finns svårlösta meningsmotsättningar mellan de allierade. Något sådant känner *vi*, som verkligen har att göra med ryssarna, inte till.” Jag råkade säga, att en rad auktoritativa uttalanden i både England och USA på senaste tiden hade betecknat både Bornholm och Trieste, för att inte tala om Polen, som verkliga stötestenar för ett förtroendefullt samarbete mellan västmakterna och Ryssland (striden om Berlin hade ju inte börjat ännu). Då blev han som förvandlad på ett nytt sätt. Han såg verkligt hotfull ut och skrek, att sådana föreställningar, som jag tydligen hade, var ansvarlösa och att

3 Reds.anm. ”patetisk”: ”starkt känslösam”.

det var på det sättet man saboterade världsfreden och mänsklighetens framtid.

Var denna person en åsna eller var han en charlatan? Väljer man det första alternativet: att vår man verkligen innerst trodde vad han så patetiskt sade, blir hela historien bara en fullkomligt onödig påminnelse om att dumheten alltid är en makt att räkna med, även bland demokratiska statsmän. Någon belysning av den patetiska trons fenomen får vi inte. Men inte heller får vi det, om man väljer det andra alternativet: att han, för att göra propaganda för den ännu vid denna tid officiella optimismen i amerikansk utrikespolitik, helt enkelt ljög. Enligt detta alternativ saknade han ju såväl inre som patetisk tro på vad han sade. Om hans patetiska känslor var hycklade, så hade han dem inte.

Men det fanns en tredje möjlighet: han kanske var ett av den patetiska trons offer. Den patetiska tron är nödvändig för livet, men den har också sina offer.

Med den patetiska trons offer menar jag just de personer, som har patetisk tro på en sak utan att dock ha någon högre grad eller alls någon grad av inre tro på samma sak.⁴

Sådana personer är inga lögnare eller hycklare i vanlig mening, ty lögnare och hycklare saknar ju inte bara den inre tron utan även den patetiska. Den patetiska trons offer har en mera komplicerad psykologi. De påminner om hysteriker, med vilka de har den egenskapen gemensam att kunna vara uppriktigt entusiastiska och ställa till uppträden för saker, som de i grunden inte har införlivat med sin personlighet. De tror att de inom sig håller för sant vad de predikar, fastän det inte är fallet. Från hysterikerna skiljer de sig emellertid däri, att de inte är sjuka. Ehuru vanligen besvärliga för sin omgivning är många av den patetiska trons offer så kallat livsdugliga och framgångsrika. De saknar ett av de sjukas viktigaste kännetecken: att behöva tas om hand. Tvärtom visar en hel del av dem en förvånansvärd förmåga att ta hand om andra.

4 Det finns fyra möjligheter: 1) jag kan ha varken inre eller patetisk tro på en sak - t ex när jag ljuger, 2) jag kan ha inre men inte patetisk tro på en sak - t ex när saken inte angår mig så mycket, 3) jag kan ha både inre och patetisk tro på en sak - t ex att kristendomen är orimlig, 4) jag kan ha patetisk men inte inre tro på en sak. Det är det sista fallet som avses här.